

Influența franceză în cadrul arhitecturii limbii române. Teoria „relatinizării” sau a „reromanizării”

Ioana MOLDOVANU–CENUȘĂ*

Key-words: *re-latinization, re-romanization, Roman Westernization, francization, language architecture*

Secolul al XIX-lea românesc stă sub semnul unei „bătălii a modernizării” – cum a numit-o Pompiliu Constantinescu (1947: 208–209) –, care s-a desfășurat pe toate palierele culturii și civilizației, producând un revirement general, echivalent întru totul cu o Renaștere. În acest proces de modernizare, factorul activ și generator al noului a fost influența franceză, datorită căreia s-a realizat, după un secol de întrerupere a evoluției în sens european, o sincronizare cu Occidentul, a cărui expresie superioară era cultura și civilizația Franței.

Numele Franței, spunea Louis de Nalèche, electrizează populațiile; el este purtătorul unui prestigiu de măreție și de generozitate pe care nu-l contestă nimeni (De Nalèche 1856: 15).

Într-o relatare a consulului Fr. Guéricault către ministrul Lamartine, făcută în anul 1848, se prezintă succint atitudinea filofranceză a românilor de pe malul Dunării, care îi recunosc Franței „supremația morală” și statutul de „metropolă politică” a țărilor neolatine „și care fac eforturi zi de zi ca să-i asimileze limba, legislația, literatura, până și modelele cele mai ușuratică” (apud *Anul 1848*: 204). Din deceniul al cincilea, Franța își depășește condiția de observator și își asumă obligațiile care-i revin ca mentor spiritual și politic al Principatelor, sprijinind consecvent acțiunile de modernizare instituțională și de eliberare națională întreprinse de filofrancezii români. Într-un discurs din 7 februarie 1859, Napoleon al III-lea declara că „interesul Franței este pretutindeni acolo unde trebuie să învingă o cauză dreaptă și civilizatoare” (apud Desfeuilles, Lassaigne 1937: 85). Se va crea o comuniune spirituală pe care contele de Saint-Aulaire o sesiza într-un articol din anul 1925:

România care, nemulțumită de a vorbi franceza și de a simți în franceză, gândește tot în franceză, este pentru noi un creier frate. Franța și România comunică în ambele feluri, al inteligenței și al sensibilității (Desfeuilles, Lassaigne 1937: 125).

La sfârșitul secolului al XIX-lea, rezultatele modelării franceze a spiritualității noastre erau cu mult mai mari decât suntem dispuși să o recunoaștem astăzi:

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România.

Arareori acțiunea unui popor asupra altuia a fost mai completă, mai cuprinzătoare, mai cuprinzătoare ca influența franceză în România (Eliade 2000: 11).

Iar după A.D. Xenopol (1909: 74, 77), „întreaga civilizație a poporului român se datorește imitației civilizației franceze”; și mai departe: „Într-un cuvânt, noi copiem Franța în toate și mereu. Suntem doar o reproducere, mai mult sau mai puțin fidelă, a civilizației franceze”. Afirmatia implică o dublă exagerare: pe de o parte, limitează poporul român la clasele superioare ale societății, dincolo de care influența se rarefiă și se pierde; iar pe de alta, neglijează procesul de refracție, de adaptare a formelor străine la mentalul românesc, care s-a desfășurat cu o intensitate sporită odată cu trecerea timpului și care trebuie apreciat ca o manifestare a originalității noastre. De-a lungul secolului al XIX-lea s-a trecut de la imitația globală la cea selectivă și de la preluarea mecanică a formelor la asimilarea lor prin încorporare în patrimoniul național. „«Imitația» este așadar, în realitate, o adaptare selectivă” (Cornea 1974: 44). Profund nedrept era Iorga (1987: 202), când susținea că „cultura care s-a întemeiat în secolul al XIX-lea [...], în loc să fie scoasă din adâncimile poporului, a fost adusă în pachete, în lăzi din Franța”. Orice literatură trăiește din adaptări și imitații; de aceea s-a spus că „literaturile nu sunt, ci devin naționale”, iar „o literatură exclusiv națională este o himeră” (Baldensperger 1974: 279, 287). Foarte plastic a relevat acest proces Al. Zub: „Pe măsură ce «europenizarea» devine un fapt, se caută în tradițiile locului ancore fixative” (Zub 1987: 764).

Influența limbii franceze a reprezentat pandantul necesar al influenței civilizației Franței. „Pentru ca o limbă să se generalizeze este necesar și suficient ca ea să servească drept suport unei civilizații”, spunea Antoine Meillet (Meillet 1926: 118). Or, deja în deceniul al patrulea, boierii români îi considerau pe francezi, după mărturia lui Raoul Perrin, „rezumatul cel mai complet al civilizației” (apud Cornea 1972: 513). Tot atunci, la 1835, J. Genilie observa că, în mediul cult al societății bucureștene, „limba franceză s-a făcut comună acum” (apud Oprescu 1922–1923: 36), adică beneficia de calitatea de limbă literară. Este faza incipientă a bilingvismului cultural, numit și diglotism (Edouard Pichon, apud Goldiș-Poalelungi 1973: 39, n. 104), care, spre sfârșitul secolului, se va transforma într-un bilingvism avansat, sesizat de A.D. Xenopol:

Această obișnuință foarte pronunțată a limbii franceze a produs un fel de limbă foarte curioasă, care nu se află decât în România: un fel de *mixtum compositum* jumătate fanțuzesc, jumătate românesc. Se începe o frază în franceză și se termină în română. Se folosesc uneori câteva cuvinte franceze izolate în mijlocul unei fraze românești sau unele cuvinte românești într-o frază franceză [...]. E un fel de volapük franco-român. Acest amestec hibrid de limbi este odios și ridicol (Xenopol 1909: 76).

Amestecul a mai fost constatat la aromânii grecizați și se poate observa și astăzi la românii din marile orașe ale Basarabiei rusificate. La noi însă, el se producea doar la nivelul superior al societății, nu se extinsese în mediile populare, care nu beneficiau de o educație franceză.

Limba română a resimțit efectele bilingvismului cultural atât la nivel lexical, cât și la nivel sintactic. Pe la 1844, ea devenise „un idiom de tot neînțeles” – cum spunea I. Voinescu II – ca urmare a invaziei de neologisme romanice, luate îndeosebi din franceză. Paralel cu literatura, care „din zi în zi se dezromânește”, cum

constata Bolintineanu la 1868 (Bolintineanu 1961: 559), un efect similar l-a resimțit și lexicul limbii literare.

Ca urmare a acestei universale galomanii, limba se transformă, îmbogățindu-se cu cuvinte și expresii franceze, pentru adoptarea cărora abandonează adesea bogăția propriului patrimoniu (Drouhet 1983: 62).

Cele mai multe erau împrumuturi necesare, din sfera ideilor, în care cultura franceză își adusese o contribuție esențială.

O idee franceză, arăta Alexander von Humboldt, pătrunde pretutindeni, pentru că mai totdeauna are într-însa tot ceea ce alcătuiește caracterul uman și universal al ideii (apud Ionescu-Gion 1891: 259).

Au existat însă și multe împrumuturi de lux, cel puțin la prima vedere, acceptate datorită faptului că sinonimul francez părea mai cult din perspectiva snobismului cultural al vremii. *Amor*, de pildă, le concura cu succes pe *iubire* și pe *dragoste*, pentru că era înconjurat de aura amorului franțuzesc galant, atât de deosebit de felul cum se practica el în societatea românească tradițională. Astăzi se apreciază că neologismele de origine franceză ar reprezenta cca 40% din vocabularul limbii române moderne.

Deoarece majoritatea acestor neologisme aveau, la rândul lor, o origine latină în limba franceză, unii lingviști au vorbit de o relatinizare a limbii române. După părerea lui Iorgu Iordan, cel dintâi care a uzat de acest termen ar fi fost Al. Graur, într-un articol din 1930 publicat în ziarul „Adevărul” sub pseudonimul Gh. Reviga (Iordan 1970: 72, n. 8). Dar în același an îl folosea și Ovid Densusianu, în cursul consacrat „Evoluției estetice a limbii române”, ținut la Universitatea din București. Ca și Graur, el avea în vedere o „relatinizare sub influența franceză”, de pe la 1830, iar nu sub influența latinismului ardelenesc. Acesta din urmă dovedise „o lipsă de orizont extraordinară, o lipsă de perspectivă literară”, datorită faptului că latiniștii, „fiind numai istorici sau filologi”, nu „au atins manifestările artistice” și multiplele aspecte ale vieții cotidiene. Or, influența franceză a venit odată cu moravurile, cu romantismul care „a avut un dar extraordinar de cucerire a sufletelor” și „a coincis cu deșteptarea noastră” (Densusianu 1977: 348–349). Este adevărat că influența franceză a deschis orizonturi literare noi și că mai toate genurile și speciile poetice, apărute în secolul al XIX-lea, s-au creat după model francez. Ea reprezenta o necesitate a vieții spirituale și, de aceea, latinismul nu a avut șansa de a se impune în acest domeniu.

Ceea ce încă nu se știe este că adevăratul creator al termenului, nicăieri menționat, a fost A. Meillet. În articolul *Sur le sens linguistique de l'unité latine*, publicat în 1916 în „Revue des Nations latines” și reluat într-o carte cunoscută de mai toți lingviștii contemporani, inclusiv de Graur și de Densusianu, marele lingvist se ocupa de poziția limbilor neolatine în cadrul României. Deși indeniabil, caracterul latin al limbii române s-a manifestat în condiții istorice diferite și în afara influenței unificatoare a Bisericii Romane. „Din fericire, spunea el, influența franceză, care a fost puternică în secolul al XIX-lea, a relatinizat româna după câteva decenii” (Meillet 1926: 313).

Principala obiecție pe care o suscită termenul, așa cum a fost folosit el de Meillet și de lingviștii români, este aceea că, în cazul neologismelor de origine

franceză, trebuie avută în vedere etimologia primară, iar nu cea secundară (= originea lor latină în limba care ni le-a transmis). În consecință, este nefiresc să numim „relatinizare” efectul influenței franceze. O a doua obiecție este aceea că nu poate fi eliminată din ecuația etimologică tocmai influența latină directă, exercitată prin intermediul cărțurilor ardeleni (și nu numai al lor). Probabil că din aceste motive Sextil Pușcariu a propus un nou termen, *reromanizare*, care în intenția sa acoperea ambele orientări ale împrumutului neologic: „în sens latin”, în Ardeal, și „în sens neolatin”, în Principate (Pușcariu 1974: 434, articolul *Despre neologisme*). Termenul ar circumscrie astfel configurația romanică a lexicului românesc, dobândită în perioada modernizării limbii.

Neologismul latin, spune el, a avut ca urmare o *plămădire din nou a limbii române* [subl. n.], tot atât de importantă ca înprospătarea prin împrumuturi din slavonește (Pușcariu 1976: 379).

Dar poate oare superstratul neolatin sau cel slavon, manifestate la nivelul lexicului, să echivaleze cu o „plămădire din nou”, care ar antrena, neapărat, și structura gramaticală? Argumentul adus de Pușcariu trece însă sub tăcere această eventuală obiecție.

Neologismul a schimbat, mai mult decât se admite de obicei, aspectul limbii române, încadrând-o din nou în spiritualitatea romanică și îndepărtând-o de comunitatea „balcanică” în care o înglobase mai ales cultura ce venea din Bizanț (Pușcariu 1976: 415).

Ceea ce spune Pușcariu este adevărat, după cum adevărată este și constatarea sa că „limba franceză [este] izvorul aproape exclusiv al neologismului român” (Pușcariu 1976: 391–392); dar această nouă spiritualitate nu înseamnă o „plămădire din nou a limbii” – și este de mirare că un lingvist mare ca Pușcariu a putut face această confuzie.

De aceea Iorgu Iordan considera că expresia *reromanizare* este „cu totul improprie, falsifică realitatea și se poate preta la interpretări eronate” (Iordan 1970: 72). El recunoștea însă că

rezultatul acestui contact [cu romanitatea occidentală, n.n.] a fost îmbogățirea enormă a limbii române cu elemente latino-romanice, nu numai în ce privește vocabularul [...], ci și în domeniul sintaxei, mai ales al frazei construite prin subordonare (Iordan 1970: 72).

Iorgu Iordan, ca și alți lingviști, vorbește de împrumuturi „latino-romanice”, subsumând prin această etichetă ambele direcții de îmbogățire a lexicului, care converg spre „modernizarea limbii române în spirit latino-romanice”; dar acest fenomen, arată el, „a cuprins numai aspectul ei cult (sau literar)”, de unde s-a extins treptat și în limba populară (Iordan 1970: 74). Chiar dacă s-ar face abstracție de influența „latino-romanice”, a cărei pondere este foarte mare, angajând și o serie de formanți lexicali (sufixe și prefixe) și implicând „epurarea” lexicului neromanic, „româna nu este mai puțin romanică decât celelalte continuatoare ale latinei” (Iordan 1970: 75). Altfel spus, ea și-a menținut de-a lungul timpului caracterele romanică definitorii.

În pofida obiecțiilor, Octav Nandriș continuă să uzeze de termenul *reromanizare*, susținând că franceza „a îndeplinit în română rolul pe care latina l-a jucat în epoca Renașterii în istoria limbii franceze” (apud Goldiș-Poalelungi 1973:

38). Dimpotrivă, Alexandru Niculescu crede că termenii *reromanizare* și *relatinizare* nu presupun

o pierdere a romanității (latinității), ci un *surplus* al ei: *re-* are un sens *intensiv*, exprimând augmentarea elementelor de origine latină din limba română [subl. a.] (Niculescu 1978: 6).

Lingvistul nostru se înșală. În română, funcția de intensificare are prefixul *răs-*, iar nu *re-*, care are un sens exclusiv iterativ (DLR). Și în franceză (*relatinisation*, la Meillet), „funcția principală a lui *re-* este de a marca repetarea unei acțiuni; el indică și o mișcare retrogradă, revenirea la o stare mai veche” (Grevisse 1988: 250).

Așadar, ambii termeni desemnau, în viziunea lingviștilor care i-au lansat, un fenomen similar Renașterii, prin care firul întrerupt al unei evoluții naturale a fost reînnoțat. După o fază de slavonizare, de grecizare și de turcizare a lexicului, care-i conferea limbii un pronunțat aspect „oriental”, s-a reinstaurat *statu quo*-ul, printr-o intensă purificare, realizată în mod conștient de toți cărturarii, și prin compensarea lacunelor cu neologisme de factură occidentală, preponderent franceză. De aceea, Alexandru Niculescu a propus sintagma *occidentalizare romanică*, având în vedere „procesul de orientare a societății, a culturii și limbii române spre latinitatea și romanitatea Occidentului european”, prin care „româna s-a reînscris în romanitate”, trecând printr-o fază de „bilingvism (cultural) conștient” (Niculescu 1978: 6–7).

Nici această sintagmă nu i se pare convenabilă lui Vasile Țâra (1982–1983: 174), „întrucât limitează numai la influența romanică apuseană o direcție teoretică și practică mult mai complexă”. Altfel spus, atributul „romanică” nu trimite și la limba latină, așa cum considera Alexandru Niculescu, iar „relatinizare” este „și mai restrictiv”, întrucât trimite exclusiv la aceasta (Niculescu 1978: 175). Autorul preferă să vorbească de un „proces de modernizare în spirit latino-romanic a limbii noastre culte”, care „s-a manifestat în toate compartimentele ei, nu numai în lexic”, angajând și „structuri de ansamblu a stilurilor funcționale moderne”; orientarea spre latină a ardelenilor și spre franceză a regătenilor au reprezentat direcții care „până la urmă [...] au fuzionat” (Niculescu 1978: 175).

Dar așa-zisa „direcție latino-romanică în modernizarea limbii noastre literare” (Niculescu 1978: 177) implică, în realitate, două direcții de sens contrar, una spre latina clasică, alta spre franceza modernă.

Între Transilvania, pe de o parte, și Moldo-Valahia, pe de altă parte se creează opozițiile latin/romanic, antic/contemporan, istoric-filologic/beletristic, tradițional/modern (Niculescu 1978: 98).

Prima direcție izvora din dorința de afirmare a istoricității poporului român, a doua pleca de la premisa că această istoricitate există (deci nu mai trebuie demonstrată) și se axa pe contemporaneitatea europeană (Niculescu 1978: 88–89), intenționând o sincronizare cu cea mai avansată cultură a Occidentului, care era cea franceză.

Punctul de vedere al lui Alexandru Niculescu se află în prelungirea concepției lui Sextil Pușcariu, care a sesizat anacronismul mișcării culturale din Transilvania:

Criticismul sănătos al generației din preajma anului 1840 ne-a păzit de aberațiile unei direcții ce amenința să înlocuiască graiul tradițional prin elementele unei limbi moarte [...], dând locul cuvenit în limbă neologismului francez,

care „venea cu înfățișarea lui vie și deștepta noțiuni curente pentru o minte din veacul al XIX-lea” (Pușcariu 1920: 150). Pușcariu îl cita pe Ramiro Ortiz, care „observase atât de just” faptul că „adevărata renaștere română e legată de cultura franceză, singura pe care românii au asimilat-o și care a fost fecundă în rezultate literare și artistice” (Pușcariu 1920: 150).

În plus, spunea Pușcariu, influența latină era mediată de catolicismul habsburgic, astfel încât filiera germană se reflecta și în aspectul neologismelor împrumutate de ardeleni.

Acest aspect german al culturii latine din Ardeal a fost una din cauzele care au pus o barieră între cărturarii transilvăneni și cei de dincolo de Carpați, unde spiritul public se orienta aproape exclusiv spre cultura neolatină din Franța (Pușcariu 1976: 411).

Este ceea ce N. Iorga numise „un antagonism fatal” între societatea cultă românească intracarpatică și cea extracarpatică, al căror ideal se găsea în Germania (Austria) pentru prima și în Franța pentru a doua (Iorga 1910–1911: 771–772).

Tot dintr-o perspectivă socio-istorică abordează chestiunea și G. Ivănescu. După părerea sa, „influența culturii franceze [este] de esență progresistă”, în timp ce orientarea spre cultura latină a Antichității are un caracter retrograd. „Întorcându-se spre trecut, până spre limba latină, care a fost, până la 1848, limba oficială în Ungaria, ei [= intelectualii ardeleni] se făceau reprezentanții unei atitudini [...] aristocratice sau feudale în problemele limbii”, dovedind „o lipsă de contact cu realitățile” (Ivănescu 1980: 675–676). Ungaria (împreună cu Transilvania) a fost una din puținele țări europene în care limba latină s-a dovedit rezistentă, iar această situație le-a creat intelectualilor ardeleni iluzia că ea continua să joace rolul de „limbă universală” și la începutul secolului al XIX-lea, deși în restul Europei fusese detronată de franceză încă din secolul precedent (Réau 1938: 13–14). La 1818, Ion Budai-Deleanu susținea însă că

limba lătinească este [...] cea mai trebuincioasă la tot neamul românesc, fiindcă toată învățătura și toate scrisorile cele mai vechi sânt alcătuite întru această de obște limbă. Nice să poată zice astăzi că este cineva în Europa învățat care nu va ști latinește, măcar să fie întru alte cât de procopsit” (apud Marino 1977: 170).

În realitate, chiar capitala Imperiului Austro-Ungar era, încă din secolul al XVIII-lea, în mare măsură francizată. Deja Montesquieu constatase, la 1728, că aici „limba noastră este atât de universală încât e aproape singura la oamenii cultivați” (apud Brunot 1967 VIII₂: 776), iar spre sfârșitul secolului, împărăteasa colabora cu protipendada „la adaptarea și la cunoașterea ideilor occidentale sub formă franceză” (Iorga 1924: 23). În acest mare centru european, spune Germaine Lebel (1955: 295), „fermentau și radiau ideile franceze, fie că e vorba de concepții literare, de teorii politice și filozofice sau de doctrine revoluționare”.

Dar dacă Viena era în pas cu moda franceză, cu limba și cu cultura franceză, tot ea era aceea care se opunea cu înverșunare răspândirii lor în Imperiu, menținând

popoarele din acest conglomerat politic într-o stare culturală anacronică. Revelatoare în acest sens este o scrisoare din anul 1876 a lui G. Bariț către M.G. Obedenaru:

Una din maximele statului în care m-am născut și am trăit, mărturisirea el, era un fel de ură față de tot ce era francez, caracterul francez era considerat cel mai periculos din lume și poporul francez ca inamic al acestei lumi. Părinții care permiteau fiilor și fiicelor lor să învețe franceză treceau drept opoziționiști, perturbatori, adversari ai sistemului guvernamental. Abia după ce am părăsit școala, *încetul cu încetul* [subl. n.], începurăm să cunoaștem cumplitele erori în care fuseserăm educați și să apreciem imensele foloase pe care le poate trage națiunea noastră din cunoașterea limbilor neolatine, anume a celei italiene și a celei franceze. [...] Francezii sunt [...] adevărați luminători ai omenirii [...]. Iertat să-mi fie păcatul, dar am pismuit adesea generația d-tale din România, care a fost atât de fericită să asculte bărbați ca Michelet și Quinet, să câștige pentru patria lor favoarea celor mai iluștri bărbați ai Franței (apud Radu 1982: 52).

Acest decalaj cultural, creat și întreținut de politica habsburgică, explică în bună măsură decalajul lingvistic între modelul imitativ umanist, regresiv, al intelectualității transilvănene, care vedea în latina clasică forma ideală de expresie, și modelul imitativ iluminist, al intelectualității din Principate, susținut de ideea progresului limbilor, a superiorității limbilor moderne față de cele antice, care îi atribuia francezei calitatea de limbă literară ideală. Cele două modele erau incompatibile și, din acest motiv, nu se poate vorbi de o orientare latino-romană și nici de neologisme latino-romane, cât timp la originea împrumutului lexical se aflau limbi diferite.

Conceptul de etimologie multiplă reprezintă o formulă lexicografică de compromis, care grupează sub o formă ideală (= forma selectată de limba literară) cuvinte cu mai multe etimologii directe, care uneori concordă, iar altele se deosebesc ca aspect fonetic. Așa-zisa fuziune a direcțiilor culturale latinizantă și francizantă, de care vorbesc Vasile Țăra (vezi *supra*) și Alexandru Niculescu (1978: 90–91), s-a realizat printr-un proces de selecție a formelor lexicale similar cu unificarea supradialectală. Dar, așa cum nu putem vorbi de cuvinte moldo-muntenesti în ultimul caz, nu putem vorbi nici de neologisme latino-romane: s-a selectat *fie* un neologism de origine latină, *fie* unul de origine romanică.

Doar într-un singur caz formula aceasta este posibilă, dacă nu cumva chiar necesară. Ne gândim la neologismele afectate de fenomenul de hiperlatinizare, cum îl numea Sextil Pușcariu (Pușcariu, 1976: 402), prin care un cuvânt provenit din limba franceză (așa cum o indică sensul) este apropiat formal de corespondentul său latin. Acest fenomen nu s-a manifestat în mod fortuit, ci a devenit o matrice de adaptare conformă cu structura limbii române, care a funcționat în Principate, realizând o convergență cu procedeul de adaptare al latiniștilor. Neologismele de acest fel pot fi numite *latinisme indirecte*, adică termeni de origine latină savantă împrumutați de la o limbă romanică la alta prin „influențe interromane” (Râpeanu 2004: 164).

Termenul *relatinizare* a fost preluat din lingvistica noastră de Sanda Reinheimer Râpeanu și aplicat limbilor romanice occidentale pentru a circumscrie influența adstratului latin savant asupra acestora, care a acționat îndeosebi în epoca Renașterii (Râpeanu 2004: 14, 30–33). Autoarea nu renunță nici la termenul *reromanizare*, care s-ar aplica relatinizării românești, prin care s-a realizat

desprinderea de influențele bizantino-slave și neogrecești și integrarea „în lumea occidentală dominată de latină” (Râpeanu 2004: 14, 40). Pentru situația avută în vedere, romaniștii occidentali folosesc exclusiv termenul *latinizare*, iar prin *relatinizare* (fonetică sau grafică) înțeleg procesul de adaptare regresivă, prin care termenii latinești moșteniți sunt aduși mai aproape de etimon, printr-o rectificare a „formelor corupte” de evoluția fonetică (Râpeanu 2004: 39, 152–154).

În ce ne privește, acceptăm terminologia romaniștilor străini, numind *latinizare* acțiunea de introducere a neologismelor de origine latină și *relatinizare* procedeul inițiat de Școala Ardeleană, prin care forma cuvintelor moștenite este „corectată” spre a se realiza o mai mare apropiere de cea latină clasică. Rezultatele relatinizării au fost numite *semicultisme* (Râpeanu 2004: 153). În privința latinizării operate de ardeleni (sau de latiniștii din Principate), apelăm la terminologia folosită de romanista bucureșteană, pentru a denumi cele două modalități de adaptare (sau de integrare) a neologismelor: *integrare progresivă* (când se adaptează în concordanță cu legile fonetice care au acționat asupra cuvintelor moștenite) și *integrare regresivă* (când se adaptează avându-se în vedere aspectul fonetic din latina clasică) (Râpeanu 2004: 62, 125).

Numim *romanizare* procesul de introducere a neologismelor de origine exclusiv romanică și care a funcționat în Principate cu două variante aplicabile și sintaxei: *francizarea* și *italienizarea*. Atât latinizarea, cât și romanizarea sunt procese care afectează doar aspectul literar al limbii române, cum a precizat Vasile D. Țăra (iar nu structura limbii, cum au considerat alți lingviști) și au fost implicate, într-o manieră inegală, în procesul de modernizare a acesteia, prin selecția unor elemente și excluderea altora.

Alături de neologism, împrumutul lexical din limba franceză include și calcul, numit uneori *neologism de sens* (Blochwitz 1970: 905). De obicei, acest tip de împrumut nu este înregistrat ca atare în dicționare, putând fi confundat cu evoluțiile semantice „naturale”. Numărul calcurilor lexicale și frazeologice din franceză este extraordinar de mare în limba noastră, reprezentând, până prin deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea, forma de împrumut dominantă. Scriitorii doreau să menajeze efortul de înțelegere al cititorilor și dovedeau o anume rețineră față de transplantul de cuvinte străine. Cu timpul însă, numărul calcurilor s-a redus, fără ca procedeul să fie abandonat cu totul. Predilecția pentru neologism, în defavoarea calcului, a însemnat o conformare cu tipul romanic al integrării lexicale și o renunțare la modelul slavon, dominant în epoca veche.

S-a vorbit și de o romanizare a frazei scriitorilor pașoptiști (Mancaș 1974: 45), care nu este altceva decât o restructurare stilistică după normele retoricii franceze. Trecerea de la fraza latinizantă, plină de construcții sintetice, de inversiuni topice și cu o amplitudine considerabilă, la fraza nervoasă, simplă, perfect clară, de inspirație franceză constituie cel mai important progres al limbii literare moderne, care a marcat totodată și desprinderea definitivă de mentalitatea „orientală”.

Foarte just observase Rivarol, în *Discours sur l'universalité de la langue française* (1784), că franceza „nu este doar o limbă clară, ci și una care clarifică spiritul” (apud Brunot 1967 VIII₂: 951). Acest lucru l-a constatat și Pompiliu Eliade, analizând traducerile românești din limba franceză.

În chip firesc, spune el, aceste strădăni erau menite să schimbe atât deprinderile de gândire, cât și limba românească. Aceiași scriitori români, care își

pierd capul când este vorba să-și aștearnă în scris propriul gând [...], devin raționali și atenți când au de tradus un original francez [...]. În fața acestor opere franceze, uimitor de limpezi în sine atunci când este vorba să le înțeleagă, dar uimitor de dificile când este vorba să le traducă în limba lor [...] s-au simțit adeseori puși în încurcătură (Eliade 2000: 289).

Din statutele Societății literare, publicate în „Muzeul Național” din 1836, aflăm că Eforia școalelor înființase un comitet de literați, care urma să ofere soluții, între altele, pentru modul cel mai potrivit de adaptare românească a unor construcții franceze. Se punea de pildă întrebarea

dacă la sintax trebuie să se urmeze construcția franțuzească în oarecare întâmplări, precum în fraserile acestea: *il n'est que deux heures* „nu sânt decât două ceasuri” în loc de „sânt numai două ceasuri”; *c'est ce que je ferai* „aceasta e ceea ce eu voi face” în loc de „aceasta oi să fac” (apud Urechia 1892: 339).

Perioada de construcție franceză renunță la caracterul circular al perioadei de inspirație latină, cu verbul principalei în final (folosită și de cărturarii ardeleni), menținând însă repetițiile și simetriile care-i conferă ritmul și eleganța specifice (pentru perioada franceză, vezi Lévizac 1807: 129–130). Noile caracteristici ale frazei oratorice românești au fost semnalate de Pompiliu Eliade (1914: 343–345) și Petre V. Haneș (1926: 198). Substituția se dovedea cu atât mai necesară, cu cât documentele domnești de la finele secolului al XVIII-lea și de la începutul celui următor începuseră să resimtă influența stilului hațișerifelor turcești, pline de fraze labirintice a căror descifrare punea la grea încercare ingeniozitatea cititorilor. Înlocuirea acestui tip de construcție frazeologică a echivalat cu o revoluție sintactică, prezentată de Pompiliu Eliade în termenii următori:

Acțiunea frazei franceze asupra frazei românești a fost imediată și pentru multă vreme salutară. Fraza românească va cunoaște de acum claritatea, scurtimea, pe care le ignora până atunci. Adio lungi perioade ale vechilor hrisoave, anaforale către domni, infinite, încurcate, în care punctul sau punctul și virgula erau ca niște oaze rare, la distanță de 10 sau 15 rânduri, hrisoave și anaforale din care trebuia să neglijezi trei sferturi pentru a ghici mai degrabă decât pentru a înțelege sensul retras din mijlocul unor grupe de cuvinte ascunse (Eliade 1914: 344).

Rolul esențial al limbii franceze în „estetizarea limbii noastre” a fost subliniat de Ovid Densusianu: „Din acest punct de vedere, noi datorim mult limbii franceze, pe când nu datorim nimic, sau aproape nimic latiniștilor” (Densusianu 1977: 207). Ca urmare a acestei influențe, care a afectat profund domeniul literelor, limba literaturii artistice „a devenit de nerecunoscut”, spunea Pompiliu Eliade;

nu exagerăm spunând, continua el, că este tot atâta deosebire între limba română de astăzi și cea de la începutul acestui secol al XIX-lea ca între franceza veacului al XVI-lea și cea din zilele noastre. Vocabularul, sintaxa, stilul, totul este profund transformat (Eliade 2000: 288).

Și tot el făcea o importantă remarcă:

Influența franceză avea să creeze o limbă română distinctă de cea populară [subl. n.]: o limbă menită să exprime abstracțiunile, limba gândirii, a științelor, a politicii (Eliade 2000: 292).

În mod paradoxal, această diferențiere de nivel față de limba populară, care s-a manifestat prin intermediul stilurilor funcționale, a fost dublată de impunerea unor construcții analitice, prezente și în limbajul popular, dar pe care limba literară le respinsese, în favoarea corespondentelor lor sintetice. Ne referim la genitivul cu prepoziția *de* și la dativul cu prepoziția *la*. Ambele prepoziții s-au constituit ca morfeme cazuale în perioada romanică a limbilor neolatine, înainte de crearea în română, prin secolul al VIII-lea, a flexiunii articulate, și se regăsesc și în dialectele sud-dunărene (aromân și meglenoromân). Prepoziția *la* derivă din *illac + ad* (>**la a*), compusă pentru a se realiza o diferențiere cazuală față de *a* (construită și cu acuzativul). Din perspectiva gramaticii istorice, construcțiile respective nu pot fi considerate în cazul acuzativ, cum sunt de părere unii gramatici, începând cu Tiktin. De asemenea, influența franceză a întărit construcții romanice de tip occidental, la care româna a renunțat, înlocuindu-le cu inovații proprii: infinitivul în locul conjunctivului analitic (care reprezintă o concordanță balcanică), eliminarea pronumelui personal pleonastic cu funcție de complement, eliminarea prepoziției *pe* înaintea relativului *care* în propoziții atributive etc.

Influența franceză a dominat și celelalte limbi literare romanice (care au resimțit-o încă din secolul al XVII-lea), asumându-și rolul de factor structurant al tipului romanic (adică al principiilor de funcționare a sistemelor limbilor neolatine).

S-a spus că franceza „a modificat întreaga structură intimă a limbii române” (Goldiș-Poalelungi 1973: 5) și că influența sa „a atins toate sectoarele limbii: lexic, morfologie, sintaxă”, deși „tentativele de a impune în morfologie și în anumite sectoare ale sintaxei anumite norme ale limbii franceze au dat, în genere, greș” (Alistar 1973: 25). Ultima afirmație, a lui Dumitru Alistar, nu este însă susținută și de exemple care să probeze ingerințe în morfologie (pentru că regimul verbelor, schimbările de diateză și construcția analitică a cazurilor au toate un caracter relațional). Practic, influența franceză a afectat lexicul și o zonă periferică a sintaxei (impunând o serie de construcții, dezvoltând subordonarea și, mai ales, restructurând perioada), neafectând sistemul funcțional, ci doar sistemul normal sau, altfel spus, arhitectura limbii. Ea a avut o contribuție esențială la realizarea unei configurații moderne a variantelor socializate (normale) ale invariantelor sistemului: diastratice (sociolectul cult, în opoziție cu cel popular), diafasice (stilurile de limbă: beletristic, științific, juridic-administrativ, publicistic) și diamesice (aspectul scris, în opoziție cu oralitatea).

Bibliografie

- AAR: „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice” (București).
- ACILFR XII: *Actele celui de-al XII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I-II, București, 1970–1971.
- Alistar 1973: Dumitru Alistar, *Contribuții la studiul influenței limbii franceze asupra limbii române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Centrul de Multiplicare al Universității din București.
- Anul 1848: *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1902.
- AUI: „Analele științifice ale Universității « Alexandru Ioan Cuza » din Iași” (Lingvistică).
- Baldensperger 1974: Ferdinand Baldensperger, *Literatura – creație – succes – durată*, București, Editura Univers.

- Blochwitz 1970: Werner Blochwitz, *Le néologisme de sens dans le vocabulaire politique du français contemporain*, în ACILFR XII, vol. I.
- Bolintineanu 1961: D. Bolintineanu, *Opere alese*, II, București, Editura pentru Literatură.
- Brunot 1967: Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française dès origines à 1900*, nouvelle édition, IV. *Le XVIIIe siècle*, VIII. *Le français hors de la France au XVIIIe siècle*, Paris, Librairie Armand Colin.
- Constantinescu 1947: Pompiliu Constantinescu, *Eseuri critice*, București, Editura Casa Școalelor.
- Cornea 1972: Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, Editura Minerva.
- Cornea 1974: Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum. Studii și cercetări asupra epocii pașoptiste*, București, Editura Cartea Românească.
- CREL: „Cahiers roumains d'études littéraires” (București).
- De Nalèche 1856: Louis De Nalèche, *La Moldo-Valachie*, Paris, Imprimerie Walder.
- Densusianu 1977: Ovid Densusianu, *Opere*, III, București, Editura Minerva.
- Desfeuilles, Lassaingne 1937: Paul Desfeuilles, Jacques Lassaingne, *Les Français et la Roumanie. Textes choisis*, București, M.O., Imprimeria Națională.
- DR: „Dacoromania” (Cluj).
- Drouhet 1983: Charles Drouhet, *Studii de literatură română și comparată*, București, Editura Eminescu.
- Eliade 1914: Pompiliu Eliade, *La Roumanie au XIXe siècle*, I-II, Paris, Hachette.
- Eliade 2000: Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*, București, Editura Humanitas.
- Goldiș-Poalelungi 1973: Ana Goldiș-Poalelungi, *L'influence du français sur le roumain (Vocabulaire et syntaxe)*, Paris, Société les Belles Lettres.
- Grevisse 1988: Maurice Grevisse, *Le bon usage. Grammaire française*¹² (refăcut de André Goosse), Paris, Ducolot.
- Haneș 1926: Petre V. Haneș, *Desvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*², București, Editura Casei Școalelor.
- Ionescu-Gion 1891: G.I. Ionescu-Gion, *Din istoria fanarioșilor. Studii și cercetări*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu.
- Iordan 1970: Iorgu Iordan, *Importanța limbii române pentru studiile de lingvistică romanică*, în ACILFR XII, vol I.
- Iorga 1910–1911: N. Iorga, *Partea românilor din Ardeal în cultura românească. Influențe și conflicte*, în AAR, s. II, t. XXXIII.
- Iorga 1924: N. Iorga, *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe aux XVIIe siècles*, în RHSE, I.
- Iorga 1987: N. Iorga, *Conferințe. Ideea unității românești* (ed. Ștefan Lemny și Rodica Rotaru), București, Editura Minerva.
- Ivănescu 1980: G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Lebel 1955: Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (du XVIe siècle à la chute de Napoléon I)*, Paris.
- Lévizac 1807: De Lévizac, *Cours de littérature française extrait des meilleurs auteurs*, I, Paris, Librairie Léopold Collin.
- Mancaș 1974: Mihaela Mancaș, *Istoria limbii române literare. Perioada modernă (secolul al XIX-lea)*, București, Tipografia Universității București.
- Marino 1977: Adrian Marino, *Lumières roumaines: idées sur le théâtre, la poésie et la littérature*, în CREL, nr. 2.
- Meillet 1926: Antoine Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*², I, Paris, Librairie C. Klincksieck.
- Niculescu 1978: Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, II, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

- Oprescu 1922–1923: Gheorghe Oprescu, *Eliade Rădulescu și Franța. Studiu de literatură comparată*, în DR, III.
- Pușcariu 1929: Sextil Pușcariu, *Renașterea noastră romană*, în vol. *Omagiu lui Ramiro Ortiz*, București, Tipografia “Bucovina” .
- Pușcariu 1974: Sextil Pușcariu, *Despre neologisme*, în vol. *Cercetări și studii* (ed. Ilie Dan), București, Editura Minerva.
- Pușcariu 1976: Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*², București, Editura Minerva.
- Radu 1982: Andrei Radu, *Cultura franceză la românii din Transilvania până la Unire*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Réau 1951: Louis Réau, *L'Europe française au Siècle des Lumières*, Paris, Albin Michel.
- Râpeanu 2004: Sanda Reinheimer Râpeanu, *Les emprunts latins dans les langues romanes*, București, Editura Universității din București.
- RHSE: „Revue historique du Sud-Est européen” (București).
- RIU: *Românii în istoria universală*, Iași, II₁, 1987, III₁, 1988.
- Țâra 1982–1983: Vasile D. Țâra, *Despre „reromanizarea” limbii române literare*, în AUI, secț. IIIe (Lingvistică), XXVIII–XXIX.
- Urechia 1892: V.A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800–1864*, I, București, Editura Imprimeria Statului.
- Xenopol 1909: A.D. Xenopol, *Les Roumains. Histoire, état matériel et intellectuel: huit leçons faites au Collège de France*, Paris, Librairie Ch. Delagrave.
- Zub 1987: Al. Zub, *Integrare „europeană” și solidaritate „balcanică”*, în RIU, II₁.

The French Influence within the Romanian Language Architecture. The Theory of “Re-Latinization” or of “Re-Romanization”

The author considers that the terms “re-Latinization” and “re-Romanization” are being used improperly in order to designate the process of Roman Westernization of the Romanian language. This process practically implies two orientations: the Francization and the Italianization, but not the Latinization of the Romanian language, which is carried out by the representatives of the Transylvanian School and by the so-called “Latinists”. The Westernization took place only in the Romanian Principalities, from the perspective of the Enlightenment conception of languages development and matched the requirement of modernization of the literary language. On the contrary, the Latinization reflects the late Humanism conception, according to which Latin is superior to modern languages and, consequently, the ideal of imitation lies in the past. The two orientations are incompatible, the first one being synchronic, while the second one is anachronic. This is the reason why one cannot speak of a “Latin-Roman orientation” of the literary language which would subsume them.

On the structural level, the French influence had an impact only on the language architecture (the lexicon and a peripheral area of syntax), not on the functional system. It also had an essential contribution to achieving a modern configuration of the normal variants: the diastratic, the diaphasic and the diamesic ones.